

Maja WOJCIECHOWSKA

Uniwersytet Gdański

ORGANIZACJA CZASU WOLNEGO MŁODZIEŻY SZKOLNEJ W KONTEKŚCIE KOMPETENCJI CZYTELNICZYCH I KONTAKTU Z LITERATURĄ

ABSTRAKT. W artykule przedstawiona została problematyka organizacji czasu wolnego współczesnej młodzieży szkolnej. Opisane zostały preferencje dotyczące spędzania wolnego czasu, ze szczególnym uwzględnieniem roli książki i kompetencji czytelniczych. Zaprezentowano wyniki badań przeprowadzonych wśród uczniów pomorskich szkół podstawowych, gimnazjów i szkół średnich oraz wśród nauczycieli tych placówek.

Pojęcie *czasu wolnego* jest obecne w literaturze od wielu lat (termin *pedagogika czasu wolnego* pojawił się już w latach 50. ubiegłego wieku). Wskazuje się, że czas ten zaczęto wyróżniać od momentu ukształtowania się społeczeństw przemysłowych, w których praca zawodowa realizowana była w odrębnym środowisku społecznym niż pozostałe aktywności. Dziś jest to pojęcie różnie interpretowane z uwagi na nieostre, trudne do wyznaczenia, granice. Najczęściej jednak ramy *czasu wolnego* wyznaczane są przez kryterium obowiązkowości czynności. I tak według *Słownika pedagogicznego* Wincentego Okonia *czas wolny* to „czas do dyspozycji jednostki po wykonaniu przez nią zadań obowiązkowych: pracy zawodowej, nauki obowiązkowej w szkole i w domu oraz niezbędnych zadań domowych. Czas wolny racjonalnie przeznacza się na:

1. Odpoczynek, tj. regenerację sił fizycznych i psychicznych.
2. Rozrywkę, która sprawia przyjemność.
3. Działalność społeczną o charakterze dobrowolnym i bezinteresownym.

4. Rozwój zainteresowań i uzdolnień jednostki przez zdobywanie wiedzy i amatorską działalność artystyczną, techniczną, naukową czy sportową¹.

Czas wolny dziecka to z kolei „okres, który pozostaje mu po wypełnieniu obowiązków szkolnych, domowych, czynności organizacyjno-porządkowych, związanych z zachowaniem zdrowia i higieny, czas, w którym może ono wykonywać czynności według swego upodobania, związane z wypoczynkiem, rozrywką i zaspokajaniem potrzeb wynikających z zainteresowań. Czas wolny dzieci obejmuje także okres, w którym wypełniają one dobrowolnie przyjęte obowiązki społeczne”². O czasie wolnym dzieci i młodzieży wspomina również Konwencja Praw Dziecka, która obliuguje struktury administracyjne państw do zapewnienia dzieciom: „wypoczynku i czasu wolnego, do uczestniczenia w zabawach i zajęciach rekreacyjnych, stosownych do wieku dziecka oraz do nieskrępowanego uczestniczenia w życiu kulturalnym i artystycznym”. Ponadto Państwa-Strony będą „przestrzegały oraz popierały prawo dziecka do wszechstronnego uczestnictwa w życiu kulturalnym i artystycznym oraz będą sprzyjały tworzeniu właściwych i równych sposobności dla działalności kulturalnej, artystycznej, rekreacyjnej oraz w zakresie wykorzystania czasu wolnego”³.

W kontekście przedstawionych definicji można wysnuć założenie, że akt czytelniczy oraz szeroko rozumiany kontakt z literaturą może stanowić element czasu wolnego i być formą odpoczynku (regeneracją zarówno sił fizycznych, jak i psychicznych), pełnić funkcje rozrywkowe i być źródłem przyjemności, a także stać się obiektem zainteresowań młodzieży lub też wręcz przeciwnie – może różnorodnie zainteresowania rozwijać. Równocześnie należy zwrócić uwagę, iż w przypadku dzieci i młodzieży trudno jest niekiedy wyraźnie rozgraniczyć, kiedy czynność czytania jest wynikiem obowiązku, kiedy zaś stanowi sposób zagospodarowania czasu wolnego, wynikający z preferencji ucznia. Wynika to ze specyfiki kształcenia, która powinna kłaść nacisk na rozwijanie osobowości i pasji ucznia, co powoduje w konsekwencji wzajemne przenikanie się funkcji kształceniowych i rozrywkowych literatury.

Czas wolny można rozpatrywać z uwagi na różne okresy jego trwania i z tego też powodu rozróżnia się: czas wolny krótki (w ciągu jednego dnia),

¹ W. Okoń: *Słownik pedagogiczny*. Warszawa 1992.

² K. Przeclawski: *Czas wolny dzieci i młodzieży*. Warszawa 1978.

³ *Konwencja o prawach dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 roku*, art. 31.

czas wolny średni (w ciągu jednego tygodnia) i czas wolny długi (w ciągu jednego roku)⁴. W niniejszych rozważaniach analizie zostanie poddany czas wolny krótki oraz czas wolny średni. Na charakter użytkowania czasu wolnego w tych przedziałach wpływ może mieć szereg czynników, takich jak np. wiek, zamożność, środowisko rówieśnicze, sposób wychowania, ilość wolnego czasu pozostającego do dyspozycji jednostki, nawyki, zainteresowania, czy preferencje.

W epoce kultury obrazkowej wyraźnie można zauważyć zmianę struktury spędzania czasu wolnego wśród dzieci i młodzieży, czyli tak zwanego pokolenia Y, pokolenia milenium, czy pokolenia Google, jak pisze o nim w swoim artykule Beata Taraszkiewicz⁵. Najogólniej ujmując, widać ograniczenie roli książki i prasy na rzecz innych form oraz spadek zainteresowania młodego pokolenia kontaktem z literaturą. Trendy te potwierdzają wyniki badań. Wystarczy przytoczyć raport Biblioteki Narodowej z 2012 r., z którego wynika, że jakkolwiek kontakt z książką w ciągu całego roku zadeklarowało zaledwie 39% spośród grupy 3 tys. ankietowanych Polaków, zaś tzw. rzeczywista grupa czytelników to zaledwie 11%. Niepokój budzi spadek właśnie wśród tej grupy, która w latach 1994-2004 wynosiła aż 22-24%⁶.

W kontekście tych niepokojących wyników oraz jako swego rodzaju kontynuację badań dotyczących stanu książki w Gdańsku, które we współpracy z Radą Kultury Gdańskiej prowadziła Pracownia Badań Nad Książką Uniwersytetu Gdańskiego, zaplanowano wielokierunkową analizę aktywności starszej młodzieży szkolnej w czasie wolnym. Badania, w przeciwieństwie do tych opisanych w *Raporcie o sytuacji książki w Gdańsku*⁷, miały za zadanie zobrazować sposób spędzania czasu wolnego młodzieży uczącej się oraz wskazać jakiego charakteru nabierają jej kontakty z książką. W przeciwieństwie do *Raportu*, który opisywał działalność instytucjonalną w zakresie krzewienia czytelnictwa (a więc aktywność bibliotek szkolnych, pedagogicznych, naukowych oraz

⁴ B. Bączek: *Animacja czasu wolnego w turystyce*. Warszawa 2009.

⁵ B. Taraszkiewicz: *Ukryty Internet – nieznanne narzędzie pracy bibliotekarza*. W: *Bibliotekarze i czytelnicy w dobie nowych technologii i koncepcji organizacyjnych bibliotek*. Gdańsk 2013, s. 136.

⁶ R. Chymkowski, I. Koryś, O. Dawidowicz-Chymkowska: *Spoleczny zasięg książki w Polsce w 2012 r.* [online], [dostęp: 02.10.2013]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.bn.org.pl/download/document/1362741578.pdf>.

⁷ *Raport o sytuacji książki w Gdańsku. Biblioteki i czytelnictwo*. Gdańsk 2012.

nauczycieli i szkół), wyrażoną przede wszystkim w wartościach liczbowych (liczba przeprowadzonych imprez bibliotecznych, liczba wypożyczeń, metraż biblioteki, środki na zakupy biblioteczne itp.), niniejszy artykuł omawia „niesformalizowane” związki młodzieży szkolnej z lekturą w czasie wolnym, które starano się opisać korzystając z materiału zebranego nie tylko podczas ankietowania młodzieży, ale prowadząc różnego rodzaju wywiady, dyskusje i panele: wśród uczniów, nauczycieli i rodziców. Kluczowym pytaniem, które wielokrotnie przewijało się podczas prowadzenia badań było: czy zachowania informacyjne młodzieży oraz dorosłych powinny być świadomie kształtowane poprzez szereg działań i programów wprowadzanych przez państwo i częściowo realizowanych przez biblioteki? Czy brak objęcia opieką informacyjną młodzieży szkolnej może prowadzić do pojawiania się szeregu patologii w sposobie użytkowania informacji oraz jaki wpływ na czytelnictwo ma charakter spędzania czasu wolnego przez młodzież szkolną?

W celu zbadania kompetencji młodzieży szkół gimnazjalnych i średnich w zakresie wykorzystania mediów oraz higieny pracy umysłowej, w 2012 r. na grupie 400 pomorskich uczniów przeprowadzono badania ankietowe w kilku blokach tematycznych:

1. Nawyki związane z procesem uczenia się, gromadzenia informacji, gospodarowania czasem wolnym, formami odpoczynku.
2. Użytkowanie mediów (telewizja, Internet, prasa).
3. Czytelnictwo.
4. Przekazy perswazyjne – reklama.

Poza uczniami wspomnianych szkół przebadano również mniejszą grupę – 186 uczniów szkół podstawowych oraz nauczycieli (86 osób). Badanie to miało charakter uzupełniający i pozwoliło zobrazować tło dla zachowań właściwej grupy młodzieży, tj. jej wybory i postawy osadzić w kontekście mechanizmów pojawiających się w jej otoczeniu społecznym.

Przeprowadzone badania pozwalają na sformułowanie pewnych wniosków, które w sposób skrótowy zostały przedstawione poniżej:

- Prawie 50% uczniów liceów w ogóle nie czyta książek lub czyta mniej niż jedną książkę na miesiąc.
- Po gazetę, przynajmniej raz w tygodniu, sięga 44% uczniów, najczęściej traktując ją jako rozrywkę.
- Prasa czytana jest w sposób wrywkowy; uczniowie nie czytają całych numerów czasopism, lecz wybierają pojedyncze artykuły lub ich fragmenty.

- Zaledwie 2% uczniów liceów przeznaczają w ciągu dnia godzinę na czynność czytania.
- Dla 46% młodzieży czytanie jest przymusem, dla 31% przyjemnością. Zapytana o zagospodarowanie czasu wolnego odpowiada, że gdyby dysponowała większą jego ilością i tak nie chciałaby więcej czytać (71%).
- Najczęściej czytana przez uczniów literatura to beletrystyka (59%). Kolejne miejsce zajmuje komiks (11%).
- Wśród ulubionych gatunków literackich młodzieży szkolnej pierwsze miejsce zajmują powieści fantasy i science fiction (45%).
- Starsza młodzież szkolna najchętniej czas wolny spędza: oglądając telewizję (33%), bawiąc się na komputerze (32%), spotykając się ze znajomymi (17%), czytając (12%), słuchając muzyki (2%), chodząc do kina, teatru, muzeum, galerii, na koncerty (1%).
- Już w grupach wiekowych 8-9 lat i 10-11 lat komputer zaczyna odgrywać znaczącą rolę w strukturze spędzania wolnego czasu i jest najczęstszą formą rozrywki (odpowiednio 39 i 37%). Co należy podkreślić, aż 78% ośmio- i dziewięciolatków lubi i chciałoby czytać książki razem z rodzicami. Niestety, wraz z wiekiem czytelnictwo dzieci systematycznie spada. Obrazowo stan ten opisała Jolanta Laskowska: „Odchodzi w niepamięć tradycja czytania dzieciom bajek. Dzisiejszy kilkulatek wychowuje się przed telewizorem, pozostawiony sam na sam z telewizyjnymi kreskówkami”⁸. Można dodać jeszcze, że coraz częściej kreskówki te oglądane są na ekranie monitora komputera lub co gorsza telefonu, albo też zastępowane są grami komputerowymi, które adresowane są już dla dzieci w okresie niemowlęctwa (sic!). Wpisując w dowolnej wyszukiwarce hasło „gry komputerowe dla 2-latka” znajdziemy już całkiem pokaźny wybór zabaw, również takich „które nie wymagają obecności rodziców”. To niebywałe zainteresowanie grami komputerowymi potwierdzają zresztą międzynarodowe badania, według których Polska młodzież najczęściej, spośród innych badanych uczniów krajów europejskich (Belgii, Danii, Estonii, Francji, Grecji, Portugalii, Wielkiej Brytanii i Włoch), sięga po tę formę rozrywki⁹.

⁸ J. Laskowska, *Czytelnictwo młodzieży w dobie informacji cyfrowej*. W: *Bibliotekarze i czytelnicy w dobie nowych technologii i koncepcji organizacyjnych bibliotek*. Gdańsk 2013, s. 14.

⁹ *Wykorzystanie nowych mediów przez młodzież w Polsce – wyniki międzynarodowego projektu badawczego Mediapro*. Warszawa 2006, s. 18.

- Już od klasy IV ponad 27% dzieci spędza przy komputerze więcej niż trzy godziny dziennie. Im starsza klasa, tym czas korzystania z komputera się wydłuża.
- Ponad 1/3 młodzieży ogląda telewizję bez umiaru, wskazując iż odbiornik jest włączony od godziny 15.00 do późnych godzin nocnych, również w czasie nauki (zawsze 23%, czasami 39%).
- Telewizja najczęściej oglądana jest z nudów (40%) lub dla przyjemności (39%).
- Największą popularnością wśród młodzieży szkół średnich cieszą się: programy rozrywkowe (26%), seriale (21%), programy sportowe (20%), programy informacyjne (16%) i programy muzyczne (15%).
- Wśród seriali dużą popularnością cieszą się tzw. seriale *reality show*, mające imitować życie codzienne, ale równocześnie szokować i skandalizować. Wśród najczęściej oglądanych znalazły się: „Ukryta prawda”, „Trudne sprawy” i „Pamiętniki z wakacji”. Młodzież, która je ogląda można podzielić na dwie główne grupy: na tę, która ma świadomość miernego poziomu tego typu produkcji lecz ogląda je „z nudów” (54%) oraz na taką, która przedstawiane w nich problemy uznaje za bardzo istotne i angażuje się w ich odbiór, traktując jako fragment rzeczywistości (41%). Aż 77% nastolatków, które zadeklarowały oglądanie tego typu programów, omawia je ze swoimi rówieśnikami, co może wskazywać, że nie mają one dla nich marginalnego znaczenia lub też, że uczniowie zbyt słabo angażują się w inne ciekawsze zajęcia.
- Zaledwie 32% młodzieży uprawia jakiś sport lub znajduje w ciągu dnia czas na spacer. Również sposób planowania nauki można określić jako chaotyczny i niezaplanowany, tj. wielu uczniów uczy się wyłącznie przed sprawdzianami (zawsze 31% i czasami 62%), rzadko utrwalając wiedzę w sposób systematyczny (68%), jako źródło wiedzy wykorzystując najchętniej Internet (85% zawsze, 14% czasami).
- Uczniowie materiały edukacyjne potrzebne do nauki najchętniej gromadzą w komputerze (60%) i specjalnych segregatorach (21%), rzadziej w podręcznej biblioteczce (16%).
- Zaledwie 16% uczniów korzysta ze zbiorów biblioteki szkolnej przygotowując się do zajęć.
- Młodzież korzystając codziennie przez wiele godzin z telewizji i Internetu ma coraz większy kontakt z komunikatami perswazyjnymi. Ponad 80% ankietowanych twierdzi, że jest odporna na mechanizmy

reklamy i zna jej konstrukcję, podczas gdy badania empiryczne pokazały, że zaledwie 50% jest w stanie bardzo ogólnie określić zastosowane w reklamie zabiegi.

Podsumowując przedstawione wyniki badań, można skonstatować, że aktualny model wykorzystywania nowych mediów przez młodzież wymaga zmiany poprzez edukację w zakresie higieny pracy umysłowej oraz kształtowania w społeczeństwie pożądanых wzorców kulturowo-społecznych. Przeprowadzone badania pokazują niewielką rangę biblioteki i lektury w życiu współczesnego nastolatka (ani jeden uczeń nie wskazał biblioteki jako podstawowego źródła informacji do pracy szkolnej, zaś Internet wskazało aż 85% uczniów). To niekorzystne zjawisko potwierdzają również wcześniejsze badania, według których czytelnictwo gdańskiej młodzieży szkolnej oraz nauczycieli maleje z roku na rok – statystyczny uczeń gdańskiej szkoły przeczytał w 2011 r. 6 książek¹⁰, zaś jego duński kolega czyta średnio 42 woluminy¹¹. Ponadto według „Bibliotek publicznych w liczbach” w 2010 r. województwo pomorskie znajdowało się na ostatnim miejscu według liczby wypożyczeń na 100 mieszkańców¹².

Sposób spędzania wolnego czasu przez dzieci i młodzież wskazuje na coraz większą alienację społeczną i ograniczanie kontaktów bezpośrednich na rzecz społeczności internetowych, co odbywa się również kosztem zdrowia fizycznego i życia rodzinnego. O ile na terenach wiejskich zjawisko to nie ma jeszcze tak wielkiego nasilenia, o tyle w większych skupiskach miejskich aktywność pozaszkolna dzieci i młodzieży koncentruje się głównie wokół mediów elektronicznych, a kontakty z rówieśnikami oznaczają nierzadko wspólną zabawę w gry komputerowe. Niestety biblioteki jako placówki służące nie tylko krzewieniu czytelnictwa i promowaniu higieny pracy umysłowej, lecz również jako miejsca spotkań i wspólnego spędzania czasu przez dzieci, młodzież i dorosłych, są niekiedy chętnie usuwane z kulturalnej mapy Polski. W 2010 r. zanotowano niespotykany dotąd spadek liczby tych placówek – zlikwidowano aż 50 punktów – co oznacza redukcję prawie dwukrotnie większą niż w latach poprzednich¹³.

¹⁰ *Raport o sytuacji książki w Gdańsku. Biblioteki i czytelnictwo*. Gdańsk 2012, s. 40.

¹¹ M. Bogacz: *O bibliotekach angielskich, skandynawskich i polskich*. „Biblioteka w Szkole” 2006, nr 6.

¹² „Biblioteki publiczne w liczbach 2010”. Warszawa 2012, tabl. XV/2.

¹³ „Biblioteki publiczne w liczbach 2010”. Warszawa 2012, s. 9.

Edukacja czytelnicza i medialna polskiej młodzieży szkolnej ciągle przebiega na niezadowalającym poziomie i nie zapobiega rozwijaniu się negatywnych modeli spędzania wolnego czasu. Liczne badania dotyczące kompetencji informacyjnych nastolatków pokazują ponadto, że pomimo przeznaczania wielu godzin w ciągu dnia na aktywność związaną z komputerem, ich umiejętności w zakresie wyszukiwania relewantnych informacji są powierzchowne i ograniczają się do stosowania podstawowych narzędzi wyszukiwawczych. Szczególny niepokój budzi brak mechanizmów, które wyhamowałyby ten negatywny trend. Młodzież szkolna nie jest motywowana do kontaktów z lekturą, ani przez zabieganych rodziców, którzy również czytają coraz mniej, ani przez nauczycieli, często koncentrujących się na rygorach szkolnych, niepotrafiących aktywnie współpracować z bibliotekami szkolnymi i wykorzystywać tkwiący w nich potencjał. Wyniki ankiet oraz rozmowy przeprowadzone z kadrą nauczycielską, której uczniowie wzięli udział w badaniu, pozwoliły na wysnucie pewnych (ogólnych) wniosków:

- Nauczyciele nie widzą perspektyw na rozwój czytelnictwa wśród młodzieży szkolnej.
- Przyznają się, że sami coraz rzadziej sięgają po książkę.
- Nie umieją współpracować z bibliotekarzami, a bibliotekę szkolną bardzo często traktują jako mało interesujące miejsce i nie wyobrażają sobie zorganizowania jej w taki sposób by stała się atrakcyjna dla ich uczniów.
- Wielu nauczycieli uzupełniających godziny pracy w ramach etatu w bibliotece traktuje tę pracę w kategoriach niechcianego obowiązku, nie angażując się i nie motywując uczniów do czytania.
- Zbyt niewielu nauczycieli korzysta na lekcjach ze zbiorów biblioteki szkolnej, ucząc młodzież stosowania różnych źródeł wiedzy (50%), nauczyciele rzadko też sami zgłaszają do biblioteki propozycje zakupu odpowiedniej literatury (27%).

Na zakończenie tych smutnych rozważań warto chyba nadmienić, że niski poziom czytelnictwa wśród młodzieży szkolnej oraz niekorzystna sytuacja książki wynika, zdaniem autorki, nie tylko z nieodwracalnych trendów spowodowanych zmianami kulturowymi i technologicznymi, lecz w dużej mierze jest wynikiem zaniechania. Aktywnie działające i nowoczesne placówki biblioteczne potrafią bowiem skoncentrować wokół siebie całkiem pokaźną grupę młodzieży, zaś otwieranie atrakcyjnych przestrzeni bibliotecznych, jak

np. gdańska Biblioteka Manhattan, powoduje, że słupki odwiedzin gwałtownie rosną, a młodzież jest gotowa swój czas wolny spędzić przy lekturze, w bibliotece. Jak pisze Jolanta Laskowska w jednym ze swoich artykułów: „Alarmujący spadek kompetencji czytelniczych, zwłaszcza wśród młodzieży uczącej się i studiującej, może również wynikać z braku promocji literatury. W społeczeństwie «atakowanym» reklamami niedofinansowana kultura i literatura pozostają w cieniu. Nieczytanie bardzo często nie jest wynikiem niechęci do literatury, lecz konsekwencją braku informowania młodzieży o atrakcyjności tej formy rozrywki i spędzania wolnego czasu. Bardzo częstym problemem jest niewiedza najmłodszych o atrakcyjności usług bibliotek, a często w ogóle brak świadomości, że takie instytucje istnieją”¹⁴. Warto więc chyba podjąć debatę na temat promowania czytelnictwa w naszym kraju, nieefektywnego systemu kształcenia dzieci i młodzieży w zakresie nabywania kompetencji czytelniczych oraz kreowania właściwych nawyków informacyjnych.

BIBLIOGRAFIA

- Bączek, Jakub B. (2009). *Animacja czasu wolnego w turystyce*. Warszawa: Stageman Polska.
- Bibliotekarze i czytelnicy w dobie nowych technologii i koncepcji organizacyjnych bibliotek*. Gdańsk: Wydaw. SBP.
- Biblioteki publiczne w liczbach 2010* (2012). Warszawa: Biblioteka Narodowa.
- Bogacz, Mirosława (2006). O bibliotekach angielskich, skandynawskich i polskich. *Biblioteka w Szkole*, nr 6, s. 5.
- Chymkowski, Roman (2012). *Spółeczny zasięg książki w Polsce w 2012 r.* Warszawa: Biblioteka Narodowa. [online], [dostęp: 02.10.2013]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.bn.org.pl/download/document/1362741578.pdf>.
- Okoń, Wincenty (1992). *Słownik pedagogiczny*. Warszawa: PWN.
- Przeclawski, Krzysztof (1978). *Czas wolny dzieci i młodzieży*. Warszawa: Wydaw. Szkolne i Pedagogiczne.
- Raport o sytuacji książki w Gdańsku. Biblioteki i czytelnictwo* (2012). Gdańsk 2012.
- Wykorzystanie nowych mediów w Polsce. Wyniki międzynarodowego projektu badawczego Mediappro*. Red. Justyna Wenglorz. [online], [dostęp: 02.10.2013]. Dostępny w World Wide Web: http://www.interklasa.pl/portal/index/dokumenty/interklasa/mediappro_final.pdf?page=info&action=showdoc&oid=322096.

¹⁴ J. Laskowska: *Czytelnictwo młodzieży w dobie informacji cyfrowej*, in: *Bibliotekarze i czytelnicy w dobie nowych technologii i koncepcji organizacyjnych bibliotek*, Gdańsk 2013, s. 13.